

3. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 138 с.

4. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

#### **Анотація**

У статті аналізуються власні назви як складники активного чи пасивного словника. Пропонується компонентами активного словникового запасу вважати оніми, які входять до складу домінувального, активного і нейтрального (принаймні більшої його частини) кіл усіх шести онімних фреймів, а складниками пасивного словникового запасу – пропріальні одиниці, що належать до пасивного, потенційного і частково нейтрального кіл.

***Ключові слова:** власна назва, онім, пропріальна одиниця, активний словник, пасивний словник, фрейм, коло, скрипт, сфера.*

#### **Аннотация**

В статье анализируются имена собственные как составляющие части активного или пассивного словаря. Предлагается компонентами активного словаря считать онимы, входящие в состав доминирующего, активного и нейтрального (по крайней мере, большей его части) кругов всех шести онимных фреймов, а составными частями пассивного словарного запаса – пропріальные единицы, относящиеся к пассивному, потенциальному и частично нейтральному кругам.

***Ключевые слова:** имя собственное, оним, пропріальная единица, активный словарь, пассивный словарь, фрейм, круг, скрипт, сфера.*

#### **Summary**

In the article the names are analysed own as components of active or passive dictionary. It is suggested component of active dictionary to count onyms, entering in the complement of dominant, active and neutral (at least, to his greater part) circles all to six onyms frames, and by component parts of passive dictionary supply are proprial units, related to passive, potential and partly neutral circles.

***Key words:** the name is own, onym, proprial unit, active dictionary, passive dictionary, frame, circle, script, sphere.*

**УДК 81.161.2'373.23(09)**

**Фандуль О. М.**

**ПРИЗВИЩА, УТВОРЕНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИМ СПОСОБОМ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ ХХ СТ. ВОЛОЧИСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Питання способів прізвищтворення залишається незмінно актуальним і сьогодні, адже досі не розроблено єдиної класифікації способів творення українських прізвищ, які є джерелом інформації для вивчення багатьох проблем мовознавства, історії, культурології, етнографії. Численні дослідження ономастів були присвячені структурно-словотвірній характеристиці прізвищ (Ю. І. Блажчук, Б. Б. Близнюк, Н. Ю. Булава, Г. Є. Бучко, Т. Д. Космакова, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, С. Е. Панчук, Ю. К. Редько, П. П. Чучка та ін.). Зокрема увагу лексико-семантичному способу деривації приділяють такі сучасні дослідники, як Г. В. Бачинська, Ю. І. Блажчук, Н. Ю. Булава, О.Р. Сколоздра та ін. [див.: 5].

Прізвища Хмельниччини, зокрема Волочиського району, ще не були предметом спеціального ономастичного вивчення, що і зумовлює актуальність теми роботи. Результати нашого дослідження допоможуть виявити регіональну специфіку антропонімії цієї території, а також доповнять загальну картину антропонімікону Поділля.

Об'єктом нашого дослідження обрано прізвища, утворені лексико-семантичним способом деривації, які мали у ХХ ст. мешканці Волочиського району Хмельницької області.

Із 1453 проаналізованих нами прізвищ у Волочиському регіоні зафіксовано 245 лексико-семантичних утворень, що в цілому становить 16,9% від загальної кількості таких антропоодниць.

Сутність лексико-семантичного способу творення прізвищ полягає у переході особових власних імен, індивідуальних прізвиськ, апелятивних означень особи у спадкові іменування людей без жодних структурних змін внаслідок семантичних переосмислень [2, с. 132].

Особливістю прізвищ, утворених шляхом переходу власних чи загальних назв через зміну функції до розряду прізвищ, є те, що вони сформувалися без допомоги спеціальних формантів. Останні, якщо вони наявні у складі антропоніма, входять до структури прізвищ не як твірні елементи, а як сегмент похідної основи. Основою для їх появи послуговували особові імена, топоніми та апелятиви [4, с. 43].

Для визначення семантичних типів досліджуваних нами прізвищ ми користуємося класифікацією за семантичним типом П. П. Чучки, що була апробована у працях Н. Ю. Булави, Ю. І. Блажчук, І. І. Ільченко, І. А. Корнієнко, Ю. М. Новикової, С. Є. Панцьо та інших вчених. Відповідно ми виділяємо відіменні, відтопонімні та відапелятивні утворення категорії „*nomina personalia*” і „*nomina impersonalia*”. У межах особових і неособових відапелятивних утворень виокремлено лексико-семантичні групи, про які йтиме мова нижче [див.: 8].

Розглянемо прізвища, мотивовані онімною лексикою, до яких відносимо відантропонімні та відтопонімні утворення. У Волочиському

районі ми зафіксували лише одне прізвище, що походить від топоніма, – *Любар* (можливо, цей антропонім мотивований і прикметником, тоді він, відповідно, буде суфіксальним відад'єктивним дериватом), а також три прізвища, утворені від катойконімів: *Бойко, Гуцал, Слободян*, які ми теж вважаємо продуктом лексико-семантичного способу творення.

Прізвища, утворені від антропонімів, становлять основну частину досліджуваних нами відонімних прізвищ.

В основі прізвищ, співвідносних з особовими іменами, лежать особові найменування людей, різні за походженням (утворені від церковно-християнських, давньослов'янських та іншомовних імен) та структурою:

а) прізвища, омонімічні з повними іменами у незмінній формі (11): *Богдан, Касян, Король, Новак, Омелян, Спас, Стоян, Супрун, Урбан, Ярина, Ярош*;

б) прізвища, омонімічні з усіченими іменами, тобто такі антропоодиниці, які виникли шляхом усічення певної частини імені (1): *Кузь*;

в) прізвища, омонімічні з усічено-суфіксальними іменами (24). Під усічено-суфіксальними іменами розуміємо варіанти, утворені за допомогою суфіксів, приєднаних до такої усіченої частини особового імені, що самостійно не функціонує [3, с. 115]. Власні імена на *-к-о* найбільш поширені не тільки у Волочиському районі, а й по всій території України: *Вітко, Гринько, Зінько, Івасечко, Лапко* < Харлампій, *Мисько, Онишко, Сташко, Шимко*. Значно менше зустрічаємо імен на *-ик/-чик*: *Івасик, Любчик, Сенік*, а також інших варіантів: *Маняк, Мисан, Радунь, Федак, Федун*;

г) прізвища, омонімічні із суфіксальними іменами, які виникли від самостійного імені чи його варіанта за допомогою різноманітних суфіксів, що приєднувалися до повної або ускладненої іншим формантом основи прізвища [1, с. 57]. У досліджуваному регіоні зафіксовано 4 таких утворення: *Кузьмак, Лучко, Романко, Савко*.

Вивчення антропонімікону Волочиському районі виявило нерівномірність між прізвищами, мотивованими чоловічими та жіночими іменами. В основі 29 прізвищ, утворених лексико-семантичним способом деривації, виявлено чоловічі імена, і лише в одному прізвищі (*Ярина*) – жіноче ім'я.

Прізвища, утворені від апелятивних лексем розряду „*nomina impersonalia*”, репрезентують кілька лексико-семантичних груп, виокремлених на основі доміантного значення іменників. Більш поширеними є номінації, утворені від:

а) назв засобів праці та предметів побуту (27): *Буяр* (буяр – „велика лодка” (Гр.)), *Вітряк, Дуда, Казан, Капура* (капура – „ворота” (Ет. сл.)),

*Куля, Макогон, Підкова, Покотило* (покотило – „великий горщик” (Гр.)), *Скрипка, Шварц*;

б) фаунономінацій (45): *Барсук, Гергель, Гусак, Деркач, Кобець* (кобець – „хижий птах” (Ет. сл.)), *Крук, Кулик, Пукас, Тріска, Туркот* (туркіт – „голуб” (Гр.)), *Хом’як, Хруц, Цапок, Чайка, Чиж, Шаран* (шаран – „невеликий короп” (Гр.)), *Шуляк*;

в) флоронайменувань (21): *Бараболя, Береза, Бобик, Бордун* (бордун – „жовтець їдкий” (Ет. сл.)), *Буряк, Верба, Гриб, Дзенгель* (дзенгель – „медоносна рослина, яглиця” (Ет. сл.)), *Корч, Купчак, Ліпа, Матеуш* (матеус – „суміш конюшини і тимофіївки” (Ет. сл.)), *Мох, Осика, Рис, Слива, Ячмінь*;

г) назв їжі (11): *Богач, Галушка, Кава, Полець* (полець – „кусок сала” (Ет. сл.)), *Партика* (партика – „шматок хліба” (Ет. сл.)), *Пундик* (пундик – „вид тістечка” (Гр.)), *Щерба* (щерба – „рідкий суп” (Гр.)).

Малопродуктивними є прізвища, в основі яких є такі узагальнені значення, як:

а) абстрактні поняття (4): *Біда, Журба, Перепона, Регула*;

б) номінації одягу та його частин (4): *Бунда* (бунда – „кожух без рукавів” (Ет. сл.)), *Бурка* (бурка – „плащ” (Ет. сл.)), *Курта, Куцик* (куцик – „коротка куртка” (Гр.));

в) анатомічні поняття (9): *Головка, Горбач, Зуб, Кучер, Лаба, Лисак, Лоб, Пиндик* (пиндик – „хвіст” (Ет. сл.)), *Чуб*;

г) найменування явищ природи та часу (2): *Мороз, Озимик* (озимки – „весняний мороз” (Гр.));

д) грошові одиниці (1): *П’ятак*;

е) назви, орієнтовані на родинні стосунки (4): *Кумець, Мамчур, Нянько* (нянько – „тато” (Ет. сл.)), *Сирота*;

ж) номінації на позначення черговості народження, умов життя чи появи дитини на світ (2): *Бонк* (бонк – „байстрюк” (Ет. сл.)), *Первак*;

и) назви хвороб (4): *Гнида, Добруха* (добруха – „лихоманка” (Ет. сл.)), *Лизак* (лизак – „захворювання тварин” (Ет. сл.)), *Судома*;

к) найменування речовин (2): *Кремінь, Рубін*;

л) назви танців (1): *Краков’як*;

м) номінації міфологічних (казкових) героїв (1): *Куцак*.

У межах особових відапелятивних утворень (розряд „*nomina personalia*”) можна виокремити й інші мотиваційні різновиди досліджуваних антропонімів, такі як:

а) прізвища, в основі яких – назви на позначення осіб за їх зовнішніми ознаками (5): *Близнюк, Волос, Мальчик, Сивак, Фігура, Штанько*;

б) прізвища, в основі яких – назви на позначення осіб за їхніми внутрішніми ознаками (13): *Бабій, Байда* (байда – „гуляка” (Гр.)),

*Жмурко, Лобач* (лобач – „бовдур” (Ет. сл.), *Моргун, Мудрак, Свистун, Свіжак* (свіжак – „новачок” (Ет. сл.), *Скакун, Цимбал* (цимбал – „бовдур” (Гр.)), *Шлапак* (шлапак – „тюхтій, роззява” (Ет. сл.)) та ін.;

в) прізвища, в основі яких – назви на позначення осіб за родом діяльності та соціальним станом (49): *Атаман, Біскуп, Бондар, Гайдай, Зварич, Кметь, Козак, Колодій, Комісар, Кравець, Крамар, Кухар, Кушнір, Маляр, Пастер, Пастух, Рабин, Рибак, Секретар, Солтис, Стадник, Трач, Фурман, Шахрай*;

г) прізвища, утворені від назв місць походження чи проживання. Безумовно, вказівці на місцевість, з якої людина походить або де жили колись її предки, належить помітна роль в ідентифікації особи. Таким ідентифікатором були прізвиська, які згодом перейшли у прізвища. Власне, таких утворень у Волочиському районі виявлено небагато (8): *Бесараб, Венгер, Волошин, Литвин, Мазур, Поліщук, Поляк, Українець*. Також зафіксовано 3 прізвища, які вказують на об'єкти, які, мабуть, знаходилися поблизу житла людини: *Байрак, Майдан, Могіла, Плац*.

Отже, дослідження лексико-семантичних утворень засвідчило, що у Волочиському районі переважають прізвища, утворені від апелювальної лексики, зокрема від слів на позначення осіб за родом діяльності та соціальним станом (розряд „*nomina personalia*”), а також особові назви, утворені від слів на позначення фауни, флори, засобів праці та предметів побуту (розряд „*nomina impersonalia*”). Серед відомісної лексики переважають утворення від особових назв, а відтопонімних прізвищ виявлено незначну кількість.

### **Список використаної літератури**

1. Бабій Ю. Б. Функціонування прізвищевих субстантивів, співвідносних з особовими іменами, у Середній Наддніпрянщині / Ю. Бабій // Ономастика і апелювати. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 52–60.
2. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. І. Блажчук. – К., 2008. – 200 с.
3. Булава Н. Ю. Усічено-суфіксальні імена в основах українських прізвищ Північної Донеччини / Н. Булава // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 114–121.
4. Булава Н. Ю. Словотвірні особливості сучасних українських прізвищ Північної Донеччини / Н. Булава // [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/zzo/2005\\_9/Bulava.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zzo/2005_9/Bulava.pdf), 2005. – С. 37–47.
5. Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. Ю. Булава. — Одеса, 2005. — 20 с.

6. Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV.

7. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–V.

8. Новикова Ю. М. Полісемантичні прізвища сучасної Центральної та Східної Донеччини / Ю. Новикова // Проблеми ономастики. – 2007. – С. 227–231.

#### Умовні скорочення

*Гр.* – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV.

*Ет. сл.* – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–V.

#### Анотація

У статті розглядаються лексико-семантичні утворення в антропонімії Волочиського району, мотивовані онімною лексикою, та прізвища, утворені від апелювативних означень особи.

**Ключові слова:** *прізвище, онім, апелюватив, словотвір, лексико-семантичний спосіб творення.*

#### Аннотация

В статье рассматриваются лексико-синтаксические образования в антропонимии Волочискского района, мотивированные онимной лексикой, и фамилии, образованные от апеллювативных определений лица.

**Ключевые слова:** *фамилия, оним, апеллюватив, словообразование, лексико-семантический способ образования.*

#### Summary

The article deals with Volochisk surnames which were formed by means of lexico-semantic group way, they are motivated by proper names' lexis, and surnames which were formed by derived from anthroponyms determinations.

**Key words:** *surname, proper name's lexis, derived from anthroponyms, word formation, lexico-semantic word-formative type.*

УДК 811.161.2

Царалунга І. Б.

### ЯВИЩЕ ВАРІАТИВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Літературна мова як наддіалектна, унормована форма загальнонародної мови свідомо опрацьована й стандартизована за певними принципами – мовними нормами. Проте протягом усієї історії розвитку у процесі становлення норм українська літературна мова